

УДК 911:2

СТАНДАРТИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Шищенко П.Г., Олійник Я.Б., Дмитрук О.Ю., Муніч Н.В.

Стандартизація освіти є одним з головних напрямів реформування освіти в Україні. Це пов'язано з широким запровадженням різних форм та технологій навчання. Аналіз підходів до цієї проблеми та засобів її розв'язання сьогодні є однією з найактуальніших завдань педагогічної науки. Створення освітніх стандартів є однією з головних проблем освіти в багатьох країнах. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про надзвичайну складність проблеми, про необхідність прийняття виважених обґрунтованих рішень щодо введення стандартів.

Основна функція освітніх стандартів полягає в забезпеченні громадянам однакових прав і можливостей у здобутті освіти. У такому загальному вигляді призначення стандартів одностайно підтримують усі, хто поділяє цінності демократичного суспільства. Але конкретизація цієї функції в документах, засобах і конкретних формах стандартизації освіти вже не має такого одностайного підходу. Тому не дивно, що сучасні проблеми стандартизації освіти притаманні всім країнам незалежно від ступеню їх розвитку. При чому найбільш гостро питання стандартизації освіти постає власне для високо розвинутих країн світу, наприклад, США, Великобританії, Франції, Німеччини, які змушені поряд з уніфікацією та глобалізацією освіти дбати і про національні освітні інтереси. Це стосується також і України, що розбудовує національну систему стандартизації освіти.

Для розв'язання сучасних проблем стандартизації географічної освіти в Україні необхідне постійне вдосконалення шкільних та вузівських навчальних планів і програм, структуризація їх змісту. Розробка стандартів змісту вищої географічної освіти актуалізує застосування нових інноваційних технологій навчання, в тому числі модульно-рейтингової системи, формування тестів з географічних дисциплін як засобів навчання і контролю якості знань, створення нового покоління підручників, навчально-методичних комплексів, географічних карт і атласів для повного забезпечення неперервної географічної освіти, до - і післявузівської підготовки, досягнення ефективності аспірантури та докторантури з усіх наукових географічних спеціальностей.

Середня загальноосвітня школа, викладання в ній географії повинно бути органічно пов'язано з вищою школою, змістом і системою підготовки фахівців різних спеціальностей. В базовому навчальному плані географія повинна бути представлена як окрема інтегрована освітня галузь, а не розриватися між "природознавством" і "суспільствознавством". Це даватиме змогу науково з'ясувати характер взаємозв'язків в системі "природні умови і природні ресурси - людина-

суспільство", формувати геоecологічний світогляд та географічну культуру, сприймати картини світу як упорядковані ієрархічні територіальні природно-господарські (природно-суспільні, природно-технічні) геосистеми, що формуються за географічними законами і закономірностями.

Тому географія є єдиним предметом, який формує світоглядне розуміння Землі її географічної оболонки як природного, природно-техногенного середовища, в якому протікає життя людини. Тільки географія розвиває просторове мислення, розуміння важливості врахування територіальних відмін (регіональний підхід) при вирішенні політичних, економічних проблем (регіональна економіка, регіональна політика, геоекополітика, міжетнічні конфлікти та ін.). Місце і роль географії в середній і вищій освіті повинні відповідати її міжнародним змістовним і виховним принципам, викладеним в Міжнародній хартії географічної освіти. Цей найважливіший для географів документ складений з урахуванням принципів, на яких базуються Хартія, Загальна Декларація прав людини ООН, Конституція ЮНЕСКО, Декларація прав дитини ООН, міжнародні угоди, національні програми з проблем географічної освіти.

Суттєва особливість Хартії - у визначенні змісту географічної освіти, географічних концепцій через основні ключові поняття (географічне положення, географічний об'єкт і територія, взаємодія людини і навколишнього середовища, просторовий розподіл і взаємодія, регіони). Цим самим визначається внесок географії в загальну освіту, розвивальні аспекти географії (значення і розуміння географічних об'єктів, процесів і явищ; змістовні лінії стандартів географічної освіти; шляхи формування навичок, в тому числі "узагальнень та міркувань і прийняття рішень; визначення характеру поведінки дій", "розвиток грамотності, а також знань з точки зору просторових аспектів повсякденного життя і міжнародного взаєморозуміння". Звертають на себе увагу положення про внесок географії у виховання інтернаціоналізму у його гуманістичному розумінні, значення в поступальному розвитку світу знань і етики ставлення до природи. У Міжнародній хартії географічної освіти географії відводиться роль наукової та освітньої галузі, яка приймає виклик у зв'язку з загостренням світових соціальних, геополітичних, природно-ресурсних, геоекологічних, міждержавних, етнічних проблем, глобалізацією економічних процесів, стихійних лих і явищ, потеплінням клімату, деградацією навколишнього природного середовища. Географія реагує на це розширенням свого об'єктно-предметного поля, поглибленим вивченням згаданих процесів і явищ, підвищенням своєї ролі в збереженні гармонії в системі "суспільство — людина — природа" завдяки фундаменталізації наукових досліджень, високому рівню географічної освіти, набуттю кожним громадянином географічних знань та ідей, засвідчених у Загальній декларації прав людини.

В Україні освітні стандарти вищої освіти розподіляються на дві частини освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) та освітньо-кваліфікаційну програму (ОПП), що мають визначити освітні вимоги до знань та умінь фахівців, змісту навчання, забезпечення навчального процесу, форм контролю знань та умінь тощо.

Розглянемо освітні положення концепції стандарту вищої географічної освіти.

Загальна характеристика напрямку. Напрямок та спеціальність підготовки затверджені постановою Кабінетів Міністрів України від 24 травня 1997 р. № 507. Нормативний термін освоєння базової освітньої програми підготовки фахівця за напрямом 0705 – географія при стаціонарній формі навчання 4 роки.

Кваліфікаційна характеристика фахівця. Фахівець (бакалавр) за напрямком 0705 – географія – може займати посади, що потребують вищої освіти: географа, геоєколога, економіста – молодшого наукового співробітника; інженера (посада за державним класифікатором професій (ДК 003-95); інженера з охорони навколишнього середовища, стажиста – дослідника в галузі географії, екології та економіки; економіста природокористування; наукового редактора, інженера – дослідника та ін. За умови освоєння відповідної програми психолого - педагогічного профілю географ може займати посади, що пов'язані з педагогічною діяльністю у вузах, коледжах, і закладах середньої спеціальної освіти.

Сфера фахової діяльності. Сферою фаховою діяльності фахівця за спеціальністю 0705 – географія є: проектні, пошукові, виробничі, науково – дослідні інститути, організації, бюро, фірми та ін.; органи охорони природи і управління природокористуванням; загальноосвітні і спеціальні навчальні заклади.

Об'єкти і предмети області діяльності. Об'єктами фахової діяльності географа є геосистеми різних ієрархічних рівнів, природно – територіальні і природно – господарські комплекси; геоєкологічний моніторинг; контроль забруднень природного середовища, менеджмент і маркетинг у географії, природокористуванні, туризмі; оцінка впливу на навколишнє середовище, господарської діяльності.

Види фахової діяльності. Фахівець за напрямом 0705 – географія може бути підготовлений до одного з таких видів фахової практичної діяльності: науково дослідна; проектно – виробнича; контрольно – експертна; педагогічна (за умови освоєння відповідної освітньої спеціальної програми педагогічного профілю).

Конкретний зміст спеціальної підготовки визначається освітньою програмою вузу.

Узагальнені задачі діяльності фахівця.

1. Науково-дослідна діяльність.

Географ підготовлений до наукових досліджень в галузях: географія, геоєкології, країнознавства, управління регіонами, туризму й охорони природи в академічних закладах і вузах;

2. Проектно – виробнича діяльність.

Географ підготовлений до вирішення таких задач: проведення комплексних досліджень галузевих, регіональних, національних і глобальних географічних та геоєкологічних проблем, розробки рекомендацій з їх вирішенням; оцінка стану, стійкості і прогноз розвитку природних комплексів; забезпечення середовищно захисної та середовищно формуючої функції природного середовища; проектування типових і унікальних природоохоронних заходів; оцінки впливів на навколишнє середовище виробництва; розробки і здійснення геоєкологічного моніторингу; аналізу приватних і загальних проблем використання природних умов і ресурсів, керування природокористуванням; виявлення і діагностики проблем охорони

природи, розробки практичних рекомендацій по зберіганню природного середовища.

3. Контрольно – експертна діяльність.

Географ підготовлений до проведення екологічної експертизи різноманітних регіональних проектів; розробки практичних рекомендацій з раціонального використання, охорони та оптимізації природного середовища; контролю – ревізійної діяльності, екологічному аудиту.

4. Педагогічна діяльність.

Географ підготовлений для науково - педагогічної роботи в вузах; навчальної і виховної роботи в середніх загальноосвітніх школах, ліцеях, коледжах, колегіумах, гімназіях тощо.

Можливості продовження освіти. Географ, що засвоїв базову освітню програму вищої освіти за напрямом 0705 – Географія, підготовлений до отримання освіти за відповідним напрямом, спеціальністю, спеціалізацією; навчання в магістратурі за відповідним напрямом, спеціальністю, спеціалізацією та іншими суміжними напрямками, спеціальностями та спеціалізаціями.

Вимоги до рівня підготовки абітурієнта. Попередній рівень освіти – середня (повна) загальна освіта. Абітурієнт повинний мати документ державного зразка про середню (повну) освіту у загальному або середньому спеціальному освітньому закладі, або початковому спеціальному освітньому закладі, якщо в ньому є запис про отримання абітурієнтом середньої (повної) загальної освіти, або вищому навчальному закладі.

Загальні вимоги до базової освітньої програми. Базова освітня програма географа розробляється на основі державного стандарту і складається з навчального плану, програм дисциплін, програм навчальних і виробничих практик.

Вимоги до обов'язкового мінімуму змісту базової освітньої програми географа, до умов її реалізації і терміни її освоєння визначаються державним освітнім стандартом.

Базова освітня програма формується з загальнонаукових дисциплін, дисциплін спеціалізації, дисциплін за вибором студента, а також факультативних дисциплін, дисциплін і курсів за вибором студента. Дисципліни і курси за вибором студента в кожному циклі повинні змістово доповнювати дисципліни спеціалізації або загальноосвітні дисципліни.

Базова освітня програма підготовки географа повинна передбачити вивчення студентом таких циклів дисциплін:

цикл ГСЕ – гуманітарної і соціально – економічної підготовки;

цикл ПН – природничо – наукової підготовки;

цикл ППП – професійної та практичної підготовки (серед них навчальні практики);

цикл ВД – вибіркові дисципліни;

Цикл вибіркових дисциплін складаються професійно – орієнтовані дисципліни за переліком програм спеціалізації, дисципліни самостійного вибору вищого навчального закладу, дисципліни самостійного вибору студента, факультативи.

Оволодіння базовою освітньою програмою повинно забезпечувати підготовку фахівця відповідно до всіх нормативних вимог стандарту освіти.

Умови розробки та реалізації освітньої програми. Вищий навчальний заклад самостійно розробляє і затверджує базову освітню програму вузу для підготовки географа на основі державного освітнього стандарту.

Дисципліни на вибір студента є обов'язковими, а факультативні дисципліни, що передбачаються навчальним планом вищого навчального закладу, не є обов'язковими для вивчення студентом.

Курсові роботи (проекти) розглядаються як вид навчальної роботи з дисципліни і виконується в межах годин, що відводяться на її вивчення.

З усіх дисциплін, що включені у навчальний план вищого навчального закладу, повинна виставлятися підсумкова оцінка (відмінно, добре, задовільно, незадовільно або зараховано, не зараховано).

Спеціалізації є частинами спеціальності, у рамках якої вони створюються і мають на меті одержання більш поглиблених спеціалізованих знань, умінь і навичок у різноманітних областях діяльності за профілем даної спеціальності.

Спеціалізації вводяться за рішенням Вченої ради вузу (факультету) і за узгодженням з міністерством освіти.

При реалізації своєї базової освітньої програми вищий навчальний заклад має право змінювати об'єм годин, що необхідні для освоєння навчального матеріалу для циклів і окремих дисциплін - у межах 10% формувати цикл гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, що повинні включати не менше п'яťох обов'язкових дисциплін з одинадцятьох, приведених у державному освітньому стандарті. При цьому в перелік обраних вузом дисциплін повинні входити дисципліни "Іноземна мова" в обсязі не менше 324 годин і "Фізична культура" в обсязі 216 годин. Обсяг по кожній із трьох обраних дисциплін передбачається не менше 162 годин. Якщо вуз вибирає більше п'яти дисциплін, обсяг годин з окремих із них може бути скорочений. Якщо дисципліна є частиною загальнонаукової або спеціальної підготовки, виділені на її вивчення години можуть перерозподілятися на вивчення інших дисциплін у рамках циклу відповідних циклів:

- здійснювати викладання гуманітарних і соціально-економічних дисциплін у формі авторських лекційних курсів і різноманітних видів колективних і індивідуальних практичних занять, завдань і семінарів за програмами, розробленими у самому вузі і враховуючи регіональну, національно-етичну, специфіку спеціалізації, а також науково-дослідні переваги викладачів, що забезпечують кваліфіковане висвітлення тематики дисциплін циклу;

- встановлювати необхідні зміст, науковий рівень, глибину опрацювання, викладання окремих розділів дисциплін, що входять у цикл гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, математичних і природничо - наукових дисциплін, відповідно до профілю циклу дисциплін напряму, спеціальності, спеціалізації; при формуванні базової освітньої програми вуз (факультет) зобов'язаний виділити: для кожної природничо - наукової дисципліни (при денній формі навчання) не менше 50% трудомісткості для аудиторних занять із студентами, із них на лабораторні роботи (практикум) - не менше 30% обсягу годин; у складі вибіркових дисциплін за програмами спеціалізації не менше 30% кількості годин на дисципліни за вибором студента;

- реалізовувати базову освітню програму за спеціальністю 0705 – „географія” - скорочені терміни для студентів вузу, що мають середню спеціальну освіту географічного профілю або вищу спеціальну освіту. Скорочення термінів проводиться на основі наявних знань, умінь і навичок студентів, отриманих на попередньому етапі спеціальної освіти. При цьому тривалість навчання повинна складати не менше трьох років.

Вимоги до кадрового забезпечення навчального процесу. Підготовка фахівця-географа проводяться на природничих факультетах вузів, на кафедрах, що мають завідувача кафедри професора або доцента з науковим ступенем доктора або кандидата географічних, екологічних, економічних наук і суміжних з ними.

За всіма обов'язковими дисциплінами циклів природничо - наукової та професійної підготовки викладачі повинні мати освіту, що відповідає профілю освітньої області, мати науковий ступінь доктора або кандидата наук і наукові і науково-методичні праці з даної дисципліни; до викладання на семінарських і лабораторних заняттях допускаються викладачі, що не мають ученого ступеня, (магістри під час асистентської практики), науковці науково-дослідних підрозділів вищого навчального закладу).

Вимоги до навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Всі дисципліни навчального плану повинні бути забезпечені навчально-методичною документацією з усіх видів навчальних занять. Вуз забезпечує можливість користуватися навчально-методичною літературою в розмірі 0,5 примірника на 1 студента що вивчає відповідну дисципліну; лабораторні і практичні роботи повинні бути забезпечені методичними розробками в кількості, достатньому для проведення групових занять з розрахунку 1 примірник на 4-6 студентів. Рекомендовані списки навчальної літератури для кожного циклу базової освітньої програми визначається науково-методичною радою факультету (вузу) та погоджуються з науково-методичною радою з географії міністерства освіти. Вуз забезпечує можливість

вільного використання комп'ютерних технологій, геоінформаційних систем (стандартні програмні пакети); фондів наукових бібліотек.

Вимоги до матеріально-технічного забезпечення навчального процесу. Вищий навчальний заклад, що реалізує базову освітню програму спеціаліста - географа, повинний бути оснащений для проведення навчального процесу сучасною інструментальною і приладовою базою, комп'ютерною технікою і програмним забезпеченням, матеріально-технічними засобами проведення усіх видів аудиторної, лабораторної, практичної, експедиційної, дисциплінарної, міждисциплінарної науково-дослідної роботи студентів, передбачених навчальним планом і відповідним санітарно-технічним нормам, правилам техніки безпеки та охорони праці.

Вимоги до організації практик. Навчальна, спеціальна і виробнича практики за спеціальністю 0705 – географія - призначені для закріплення теоретичних знань і оволодіння польовими, інструментальними й експериментальними методами вивчення природних геосистем і їхньої зміни в процесі господарського освоєння. Практики проводяться на спеціальних навчальних базах, у наукових експедиціях, закладах системи охорони природи та екологічного контролю, науково-дослідних інститутах, проектних і виробничих підприємствах, профільних та галузевих міністерствах та відомствах.

Навчальна практика повинна забезпечуватися необхідним транспортом, обчислювальною технікою, стандартним польовим устаткуванням. Виробничі практики повинні проводитися в наукових, науково-виробничих, проектних закладах і у вищих навчальних закладах, що займаються проблемами охорони природи і управління природокористуванням.

Однією з головних умов комплексної підготовки фахівця географа є освоєння кваліфікації педагогічного профілю відповідно до затвердженого державними вимогами до мінімуму змісту і рівню спеціальної підготовки випускників вузів для ведення педагогічної діяльності.

Підсумкова державна атестація фахівця. Підсумкова державна атестація географа включає випускні кваліфікаційну (дипломну) роботу і державний іспит, що дозволяють виявити теоретичну підготовку до рішення спеціалізованих задач.

Вимоги до випускної кваліфікаційної роботи бакалавра. Випускна кваліфікаційна робота бакалавра являє собою закінчену розробку науково-дослідного або виробничого характеру, у якій демонструється:

- уміння збирати й аналізувати первинну польову, статистичну, картографічну й іншу інформацію;

- розуміння основних закономірностей територіальної організації природи і суспільства;

- уміння застосовувати сучасні методи дослідження;

- визначати актуальність цілей і задач дослідження і практичної значимості роботи;

- аналіз досвіду, методичних основ досліджень і їх використання в географічних, геоекологічних, соціально-економічних пошуках, використання територіальної (регіональної) проблематики.

Робота повинна містити оригінальні наукові висновки і практичні рекомендації

Вимоги до державного іспиту. Державний випускний екзамен із спеціальності 0705 – географія - здається при відсутності диплома бакалавра географії, геоекології і природокористування, він покликаний дати можливість установити:

- рівень освіченості, повноту знань і навичок, придбаних випускником у рамках освітньої програми напрямку;

- рівень інтелектуальних спроможностей фахівця, його творчості, можливості для подальшого продовження навчання в магістратурі або за спеціальністю.

Результати державного іспиту враховуються вузом при рекомендаціях фахівця для продовження освіти.

У програмах державного іспиту відбиваються всі основні поділи дисциплін циклів природничо – наукової та професійно-практичної підготовки. Географ повинен підтвердити високий рівень спеціальної підготовки і продемонструвати:

- знання основних світових і вітчизняних досягнень в області теорії наук про навколишнє середовище;

- розуміння закономірностей просторової організації природи і суспільства;

- уміння застосовувати новітні методи геоекологічного знання, орієнтуватися в сучасній науковій літературі, картографічних, статистичних, геоінформаційних матеріалах;

- уміння чітко і логічно викладати свої знання і уявлення, вести аргументовану дискусію;

- мати чітке уявлення сфери практичного застосування фахових знань,

Стандарт базової географічної освіти повинен розвиватись і змінюватись з розвитком науки і суспільства, для цього повинен бути налагоджений моніторинг стандартів всіх ланок географічної освіти від шкільної до вузівської. Досягти необхідного рівня наукової обґрунтованості й реальності стандарту можливо тільки на основі узгодження і поступової стандартизації всіх ланок навчального процесу.

Різні елементи стандарту змісту повинні вводитися в дію поступово в певній послідовності і, крім того, уточнюватися і конкретизуватися з часом, враховувати специфіку кожного конкретного вузу, факультету. Передусім необхідно стандартизувати базовий навчальний план. Потім ввести стандарт змісту навчальних дисциплін. Лише після того можна визначити суспільно-узгоджені види діяльності, які характеризують засвоєння освітніх дисциплін на базовому рівні, при їх визначенні необхідно виходити не з наявних видів діяльності, а враховувати перспективи соціального та економічного розвитку держави.

Стандарт реалізується через освітню діяльність вузів, їх Вчених рад, науково-методичних комісій та професорсько-викладацьких колективів факультетів, кафедр. Тому забезпечення високого рівня викладання, необхідних умов та засобів навчання у вузах, розвиток інноваційних технологій навчання, форм та методів підсумкового контролю та інших складових навчального процесу, в тому числі вдосконалення форм стимулювання навчальної діяльності студентів та педагогічної діяльності викладачів є однією з найважливіших умов реалізації Стандарту вищої базової освіти на практиці.

Отже, в основу концепції змісту географічної освіти має бути покладена наукова методологія сучасної географії як фундаментальної науки. В загальноосвітній школі географія є одним навчальним предметом, що розкриває суть і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної і соціально-економічної системи. Цим визначається об'єктний і предметний зміст географії та її місце і роль у формуванні загальної освіти і культури, географічного виднокола і мислення, становлення особистості.

Географічна освіта має забезпечувати розуміння процесів і явищ, які відбуваються в географічних (земних) системах, тенденції екологічного, соціального, політичного розвитку держав, регіонів, конкретних територій з притаманними їм національними, етнічними, демографічними особливостями. Тому принцип науковості є одним із основних у викладанні географії в навчальних закладах різних типів. Структура навчальних планів, зміст географічної освіти повинні бути адекватними структурі і змісту сучасної географічної науки.

Географія повинна, наголосимо, викладатися у всіх класах середньої школи і вузах, як самостійний предмет, а час, який відводиться на викладання географії, має відповідати часу, що виділяється для вивчення основних предметів. Це забезпечить відповідний її змісту і значенню внесок у загальну освіту і культуру.

Географічна освіта і обсяги нинішньої і майбутньої підготовки спеціалістів повинні базуватися на соціальній необхідності і економічній доцільності. З цим пов'язані мережа закладів, в яких готують географів, номенклатура географічних

спеціальностей, можливості задовольнити бажаючих отримати освіту, оволодіти географічною спеціальністю, бути потрібними на ринку праці.

Ступенева система підготовки фахівців в університетах (бакалавр, магістр) здатна забезпечувати випускникам посади викладачів географії, основ економіки та екології в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах, відповідні посади в науково-дослідних, проектно-розшукових, природоохоронних, управлінських установах.

Література

1. Шищенко П.Г., Олійник Я.Б., Дмитрук О.Ю., Концепція стандарту вищої базової географічної освіти. Видавництво "Тандем". – К., 2000.
2. Шищенко П., Олійник Я., Дмитрук О., Уварова Г., Муніч Н., Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України. /Географія та основи економіки в школі: 2001. №3